

РОЗВИТОК ТЕОРІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІВ СУЧАСНІЙ ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ПОЛІТИЧНІЙ НАУЦІ

Аналізується розвиток концепту політичної ідентичності в європейській політичній науці, визначаються актуальні проблеми і напрямки досліджень, основні механізми формування європейської ідентичності.

Ключові слова: *політична ідентифікація, політична ідентичність, європейська політична ідентичність, національна політична ідентичність, громадянська ідентичність.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Категорія ідентичності спочатку стала предметом дослідження філософії, психології та соціології. Сьогодні можна констатувати, що сучасна політична практика обумовила інтерес до політичного аналізу концепту ідентичності з боку багатьох вчених. Цей факт підтверджує І. Семененко: «Зіткнувшись із завданням концептуалізації синтезу ціннісних, емоційних і раціонально мотивованих підстав політичної дії на рівні індивідуальному, груповому і соцієтальному, політична наука звернулася до концепту ідентичності [1, с. 11].

Сучасний період дослідження політичної ідентичності в європейській науці характеризується активізацією інтересу до концепту ідентичності. Його особливістю є те, що концепції ідентичності все більше набувають політичного характеру і практичного сенсу. Ідентичність усвідомлюється як цементуючий чинник, що забезпечує вирішення завдань соціально-політичного розвитку держав і їхніх спільнот. Основними акторами формування політики ідентичності визначаються держави, наднаціональні інститути (у Європі — Європейська комісія і Європарламент), політичні еліти і партії, ЗМІ.

Ступінь наукової розробки проблеми. Проблеми політичної ідентичності, фактори формування, особливості, рівні і функції досліджені в працях багатьох сучасних зарубіжних і вітчизняних вчених: Г. Беста, Ф. Конверса, Е. Кемпбелла, У. Міллера, У. Мішлера, І. Нойманн, Е. Ноель-Нойман, С. Перегудової, О. Попової, Р. Роуза, І.

Семененко, Д. Стоукса, А. Турена, Ю. Габермаса, С. Хантінгтона, Ф. Черутті та ін.

Проблеми політичної ідентичності стали предметом аналізу таких українських вчених, як А. Астаф'єв, Т. Воропай, С. Горобчишина, О. Землюк, Н. Земзюліна, Л. Нагорна, Г. Палій, Н. Паніна, О. Пашкова, Н. Пелагеша, М. Степико, Ю. Тищенко, С. Шамара, Л. Шимченко та ін. Дослідження європейської науки з проблем ідентичності здійснений в роботах О. Добржанської, Н. Пелагеші.

Окремі аспекти аналізу європейської політичної науки з проблем ідентичності розглянуті в роботах Г. Вайнштейн, Е. Крестініної, Ю. Семіної, Л. Фадеєвої.

У той же час наразі в українській науці відсутній комплексний аналіз європейської політичної науки з проблем політичної ідентичності, що обумовлює актуальність цього дослідження.

Метою статті є аналіз розвитку концепту політичної ідентичності в європейській політичній науці, визначення актуальних проблем і напрямків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вперше концепцію політичної ідентичності, яку спочатку розуміли тільки як партійну, стали розробляти американські вчені в кінці 1950-х років ХХ століття. У 1960 р. Е. Кемпбелл, Д. Стоукс, У. Міллер, Ф. Конверс опублікували монографію «Американський виборець» [2]. Це традиційне трактування політичної ідентичності увійшло в історію політичної науки під назвою «класичного», «конвенціонального» або «мічиганського». В основі дослідження політичної ідентичності авторами «мічиганського проекту» була партійна ідентичність і електоральна поведінка, які пояснювались з погляду біхевіоризму.

Дослідження партійної ідентичності стало популярним у Європі в 60-х рр. ХХ століття. Спочатку, в 1960-х і 1970-х роках, дослідники Західної і Північної Європи намагалися адаптувати Мічиганську методику оцінки партійної ідентичності і прогнозів поведінки електорату для країн з двопартійною системою, а у 80-х рр. стали застосовувати її для дослідження партійної ідентичності в багатопартійних системах.

Починаючи з 1964 року емпіричні дослідження електорату активно проводилися в Британії. Було здійснено цілий ряд проектів з опитувань громадської думки, підсумком яких стали монографія Д. Батлера і Д. Стоукс «Політичні зміни в Британії. Еволюція електорального вибору» [3], стаття А. Кріу, Б. Сервілька і Дж. Альта «Партійне роз'єднання в Британії 1964-1974 рр.» [4], монографія Д.

Робертсона «Клас і британський електорат» [5] та інші роботи британських науковців.

Загальна мета досліджень «британських виборів» визначалася як вивчення змінних детермінант електоральної поведінки в сучасній Британії, аналіз регіональних відмінностей у розподілі голосів. Основними показниками «соціологічного» опису електорату визначались партійна ідентифікація (з поділом прихильників партії на «сильних», «помірних» та «слабких») і класове голосування (тобто голосування за «свою» для цього класу партію).

Більш ніж десятирічні дослідження політичної ідентичності британського електорату (політична ідентичність визначалася як партійна ідентифікація та електоральні переваги) дозволили прослідкувати еволюцію електоральних переваг і факторів, що впливають на їхнє формування: від домінування тенденцій «класового голосування» та електорального вибору основи партійної ідентифікації до ерозії класових побудов і зростання його «нестійкості». Еволюцію моделі електорального вибору в британському суспільстві 60-х років дослідники пов'язували з тими соціальними змінами, які могли безпосередньо впливати на свідомість партійної приналежності у виборців. Так, Д. Батлер і Д. Стоукс акцентували на зростаючому впливі ЗМІ на електоральний вибір, насамперед телебачення як основного постачальника інформації [6].

Узагальнені показники еволюції британського електорату в післявоєнний період в найбільш повному і систематизованому вигляді були досліджені у статті А. Кріу «Електорат: партійне роз'єднання десять років тому» [7]. У 70-х роках ХХ століття в Європі поряд із традиційними дослідженнями політичної ідентичності, які стосуються класової і партійної ідентичності, специфіки ідентифікації окремих соціально-демографічних, етнічних груп виникають наукові розвідки, спрямовані на вивчення проблем і детермінант формування загальноєвропейської, наднаціональної ідентичності як інтегративного механізму.

Зміщення акценту наукового інтересу від національної держави і класичних політичних інститутів, таких як партії, ідеології, конфесійні об'єднання, до недержавних суб'єктів пояснювалось тим, що мешканці Європейського Союзу ставали носіями одночасно співіснуючих ідентичностей: як представники своєї нації, як громадяни своєї країни і як мешканці Європейського Союзу. У період становлення Європейського Союзу підставами ідентичності були історичний досвід, спільність культур, економічна необхідність і єдиний економічний інтерес у створенні спільного ринку. Однак поглиблення і

розширення інтеграційних процесів поставили перед ЄС нові завдання, в тому числі побудову власної ідентичності. Проблеми, з якими зіткнувся Європейський Союз, що починався як економічне і політичне утворення, продемонстрували, що спільність не може існувати і розвиватися без ідейно-ідентифікаційної складової.

Вивчення політичної ідентичності мешканців європейських країн відбувалося в рамках емпіричних досліджень програми «Єврбарометр» [8]. Програма передбачала вивчення широкого кола політичних, економічних, соціальних питань, у тому числі пов'язаних з політичними орієнтаціями і участю громадян Європейського Союзу, етнічною та національною ідентичністю [9].

Накладення моделей ідентичності докорінно змінювало політичні процеси в сучасній Європі і вимагало вивчення нових факторів, що впливають на поведінку виборців, на дії політичних партій та громадських об'єднань. Так, соціокультурні проблеми, з якими зіткнувся Європейський Союз, відмінності етнічного, конфесійного плану звернули увагу дослідників на необхідність аналізу впливу на політичну поведінку різних моделей соціальної ідентичності, насамперед етнічної [10].

Ускладнення процесу становлення європейської ідентичності, на думку Ф. Шлезінгера, пов'язані з несформованістю геокультурного простору ЄС. Сама можливість і здатність ЄС розвиватися, рости, діяти і бути успішним залежить від того, чи зможуть громадяни ЄС активно підтримувати дух Союзу, якщо суб'єктивні інтереси європейців все ще перебувають на національному рівні, а для досягнення культурної однорідності необхідний певний проміжок часу [11]. В рамках вирішення поставлених питань з'являються також роботи, присвячені кризовим проявам політичної ідентичності [12].

На рубежі тисячоліть (з кінця 90-х – початку 2000-х) років увага дослідників фокусується в основному на концепціях, моделях і механізмах впровадження ідентичностей, специфіці їхнього формування в різних країнах. Політика ідентичності розглядається в двох аспектах: на національному рівні (в основному вивчаються проблеми взаємозв'язку загальногромадянської та етнічної ідентичностей) і на проблемах формування ідентичності наднаціонального характеру в інтегрованих групах держав, в першу чергу в Європейському Союзі. Європейська ідентичність розглядається як колективна і політична, і означає, на думку деяких авторів, почуття належності громадян ЄС до даного наднаціонального утворення [13, с. 157].

В цілому, в сучасній європейській науці можна виділити три вектори наукових досліджень політичної ідентичності.

1. Дослідження наслідків політики мультикультуралізму і вплив неєвропейців на становлення національної ідентичності в країнах Євросоюзу та на загальноєвропейську ідентичність в цілому як фактора подальшої інтеграції. Тобто вивчення стереотипів і установок масової та індивідуальної політичної свідомості, що визначають політичну ідентичність, доповнюється культурологічною складовою, включаючи, зокрема, конфесійний чинник.

Міграційні процеси, з якими зіткнулася Європа в кінці ХХ століття, призвели до змін її національно-етнічної структури. Значна частина вихідців з незахідних країн світу, що розвиваються, виявилася не тільки не здатною, а іноді і не демонструє бажання інтегруватися в європейський культурний простір. У цьому зв'язку формування загальноєвропейської цивілізаційної ідентичності ускладнюється, розвивається культурна та ціннісна гомогенність, яка складалася протягом багатьох століть.

З іншого боку, одним з негативних компонентів конструювання європейської ідентичності стає осмислення європейцями своєї єдності через неприйняття цивілізаційних особливостей «нових жителів Європи». Тобто «Інший», некорінний європеєць, визначається як «Чужий», а іноді і як «Ворог». Суспільне життя Європи наповнюється новими антагонізмами і дедалі більше формується в конфліктних категоріях «ми» – «вони», виникають праворадикальні партії, прояви ксенофобії. Таким чином, об'єктом аналізу політичної ідентичності починають виступати іммігранти, нащадки іммігрантів і автохтонні етнічні меншини, що компактно мешкають на території національної держави [14].

Європейськими вченими акцентується увага на взаємозв'язку національної (фактично йдеться про загальногромадянську) та етнічної ідентичностей, дослідники вивчають чинники, які впливають на самовизначення громадян з ультраправими, екстремістськими політичними партіями та угрупованнями [15].

У статті «Історія має значення: вимірювання і детермінанти національної ідентичності населення та еліт європейських країн» Г. Бест формулює гіпотезу, згідно з якою «винахід» або «конструювання» масових ідентичностей — це мимовільний процес побудови, а потім нав'язування наративу «однаковості», «приналежності» або «спільної долі» якомусь населенню [16]. Його спрямованість і можливі варіації задаються конкретними історичними обставинами та досвідом, які формують колективні спогади і умови

життя того чи іншого народу. Стосовно національних ідентичностей мова йде про процес створення держави і побудови нації, який накладає особливий і незабутній відбиток на колективну свідомість. Не вважаючи національну ідентичність результатом простої «наявності ідей» в період її формування, автор бачить в ній наслідок цілеспрямованої відповіді на виклики, що постають перед сукупністю людей в критичній точці історичного розвитку нації. Дослідження Г. Беста побудовано на міждержавних порівняннях (18 країн, 2009 р.) моделі національної ідентичності трьох груп: політичної, економічної еліти та пересічних громадян. Науковець вважає, що національна ідентичність має два аспекти — етнічний і загальногромадянський — і має розглядатися як один з різновидів політичної ідентичності. Політичну ідентичність Г. Бест відносить до емоційного компонента політичної свідомості.

2. Другий вектор досліджень стосується проблем формування політики загальноєвропейської ідентичності та вибору її моделі.

Згідно з Маастрихтським та Амстердамським договорами перетворення в Європі передбачають доповнення економічного союзу політичним, що в контексті глобального, багатополярного світу ставить завдання формування власної єдиної європейської ідентичності, в тому числі і на міжнародній арені. У зв'язку з цим актуальності набуває загальноєвропейська політика ідентичності.

Практично однотайно європейська ідентичність оцінюється в європеїстиці (European Studies) як соціальний конструкт, тісно пов'язаний з процесами інтеграції. Проблематика ідентичності розглядається авторами колективної роботи «Дослідницький порядок денний для європеїстики» в розділі «Теорії інтеграції. Конструктивізм» [17]. Формування загальноєвропейської ідентичності визначається як фактор, без якого неможливо будувати подальший процес інтеграції. Так, Франк Шіммельфенніг називає ідентичність і соціалізацію ключовими концептами конструктивістського аналізу європейської інтеграції [18, с. 41].

Починаючи з 80-х років ХХ століття політика ідентичності набуває цілком прагматичного, утилітарного сенсу, вона означає підтримку європейської інтеграції та інституційного розвитку ЄС [19, с. 161]. У центрі уваги аналітиків європейської ідентичності перебувають проблеми соціального і політико-культурного контексту європейської інтеграції, робляться спроби запропонувати найкращий сценарій ідентифікаційної політики [20, с. 42–43]. Політика ідентичності в західноєвропейських країнах стосується аспектів формування моделі політичної ідентичності, в рамках якої гармонійно

поєднувалися б етнічна, загальногромадянська ідентичність і сконструйована в рамках Євросоюзу європейська ідентичність.

В роботі «Політична ідентичність європейців?» (2003 р.) Ф. Черутті вважає, що становлення інститутів ЄС не супроводжувалося належним чином щодо формування загальноєвропейської ідентичності [21]. У цей же час у двотомнику «Душа Європи: про культурну та політичну ідентичність європейців» під редакцією дослідника розгортається публічна дискусія з проблеми європейської ідентичності, яку автори розглядають як соціальний конструкт на основі загального історико-культурного минулого. Основними принципами єднання, вважають вчені, мають стати політичні принципи «конституційного патріотизму» [22].

Найбільш яскравим представником конституціоналізму, або космополітизму, став Ю. Хабермас. У своїй роботі «Залучення іншого» дослідник шукає шляхи збереження раціонального початку західної цивілізації, можливості діалогу і взаєморозуміння між різними культурно-історичними утвореннями, раціонального розуміння багатоскладного світового політичного процесу, виходячи з історії діючих в ньому реалій та ідей [23].

У маніфесті «Після війни: відродження Європи», опублікованому 31 травня 2003 р. на сторінках «Frankfurter Allgemeine Zeitung» і «Liberation» Ю. Хабермас і Ж. Дерріда сформулювали запитання: «Чи існують історичний досвід, традиції та досягнення, які сприяють усвідомленню європейськими громадянами спільно вистражданої політичної долі, що вимагає і спільного формування?». На думку цих авторів, при конструюванні європейської ідентичності необхідно враховувати історичний досвід, соціальні, політичні і культурні чинники. У той же час історичний та культурний досвід потрібний лише для його усвідомлення, а майбутнє Європи має будуватися на спільно вироблених політичних демократичних принципах і моралі [24, с. 102].

У роботі «Громадянство і національна ідентичність» Ю. Хабермас керується поняттям конституційного патріотизму та актуалізує питання щодо існування феномену європейського громадянства [25]. Розглядаючи складний зв'язок між громадянством і національною ідентичністю, Ю. Хабермас підкреслює, що націоналізм у свій час відігравав мобілізуючу та інтегруючу роль етнічних і культурних груп в єдину національну державу, створивши колективну ідентичність, яка, в свою чергу, виконувала функцію імплементації громадянства. Такий націоналізм був здатний сприяти ідентифікації людей з тією роллю, що вимагає високого ступеня особистих зобов'язань: в цьому

плані загальна військова повинність була лише зворотним боком виконання громадянських прав. У плюралістичному суспільстві конституція стає вираженням формального консенсусу. Громадяни бажають організувати своє мирне співіснування відповідно до принципів, з якими згодні всі, оскільки ці принципи становлять однаковий інтерес для всіх.

Кожен зможе сподіватися, що всі громадяни матимуть однаковий захист і повагу в їхній цілісності в якості унікальної особи, члена етнічної або культурної групи і в якості громадянина, тобто члена громадянської держави. Ця ідея самовизначення політичної спільноти набула конкретної правової форми у низці конституцій і фактично в усіх політичних системах Західної Європи та Сполучених Штатів.

Ю. Хабермас наводить приклади Сполучених Штатів та Швейцарії, в яких спільним знаменником конституційного патріотизму є політична культура на основі єдиної мови або єдиного етнічного і культурного походження. У мультикультурному суспільстві ці процеси набувають дещо складнішого характеру. В майбутній Федеральній республіці європейських держав, вважає Ю. Хабермас, ті самі правові принципи також варто розглядати з точки зору різних національних традицій та історій. Власна національна традиція у будь-якому разі має бути співвіднесена з ключовими позиціями інших національних культур. Вона має бути пов'язана із загальним консенсусом спільної наднаціональної політичної культури Європейської співдружності. Такого роду партикуляристська позиція жодним чином не суперечить універсалістському розумінню суверенітету народу і прав людини. На відміну від американського варіанта, європейський конституційний патріотизм має сформуватись на підставі різних інтерпретацій, які відповідають тим самим універсалістським правам, і орієнтацій різних національностей.

Поступово в науковому середовищі визначається два напрямки щодо моделі політики європейської ідентичності. Концепція «союзного націоналізму» передбачає, що європейська ідентичність має ґрунтуватися на загальному історичному минулому і має бути спрямована на формування культурної однорідності, спільного економічного життя, реалізацію загальних цілей і соціальної політики. В результаті у громадян держав Європейського Союзу має виникнути почуття належності до єдиного цілого, яке б перемогло ідентифікацію з окремою державою.

Концепція «патріотичного конституціоналізму», або космополітизму, (Ю. Хабермас і представники Франкфуртської школи) пропонує взяти за основу європейської ідентичності

універсальні принципи демократії та правової держави. На думку прихильників цієї теорії, взаємозв'язок між мешканцями ЄС має ґрунтуватися на юридичних, політичних і моральних аспектах, а не на історичних і культурних факторах, як стверджують представники «союзного націоналізму».

Дослідники сучасного періоду аналізують не тільки різні підходи до європейської ідентичності й інтеграції, але й розробляють різні моделі цього процесу, пропонують оптимальні сценарії ідентифікаційної політики. Зокрема, В. Лот акцентує свою увагу на створенні багатовимірних моделей ідентичності [26]. М. Емерсон як об'єкт дослідження виділяє багатовимірну модель інтеграції [27], Б. Страт аналізує перші кроки ідентифікаційної політики Європейського Співтовариства [28].

3. Третій напрямок у дослідженнях ідентичності стосується розробки механізмів становлення загальноєвропейської ідентичності. Розглядаються вплив наднаціональних органів ЄС на процес формування європейської ідентичності, визначаються стратегії, що використовуються для таких цілей політичними інститутами, основні актори цього процесу. У конструюванні загальноєвропейської ідентичності акцентується увага на економічних та політико-інституційних методах, на культурно-цивілізаційних засадах європейців. Серед дослідників, які представляють цей напрямок, варто відмітити роботи історико-політичної концепції єдиного європейського простору І. Нойманна та вивчення економічних факторів у становленні європейської ідентичності Т. Райсса.

У своїй політичній концепції І. Нойманн поділяє точку зору, згідно з якою колективна ідентичність створюється шляхом протиставлення одного колективу іншому, причому це не реальний інший, а уявний «Інший», який визначається сукупністю політичних і культурних реалій епохи. Цього «Іншого», вважає автор, по-перше, винаходять, по-друге, використовують в геополітичних цілях держав і співтовариств. Автора також цікавить використання образів Сходу у формуванні європейських ідентичностей. Однак цей Схід не визначається за компасом, а представляє культурний конструкт, заданий часом, місцем і конфігурацією конкретних геополітичних інтересів. Таким чином, культивування образу «Іншого» на основі історичних традицій, відповідно до підходу І. Нойманна, є поєднуючою ланкою і одним з чинників європейської ідентичності [29].

Т. Райсс, будуючи своє дослідження на аналізі ролі економічних факторів у становленні європейської ідентичності, приділяє значну

увагу виявленню закономірностей соціальної поведінки при одночасній зміні валют [30].

Висновки. Таким чином, дослідження проблем політичної ідентичності є однією з найактуальніших проблем європейської політичної науки. Політична ідентичність досліджується як на національному, так і на загальноєвропейському рівні і визначається як важливий чинник політичної інтеграції в європейських державах і всього Європейського союзу. Європейська ідентичність трактується як специфічний ускладнений різновид ідентичності політичної, яка увібрала в себе елементи всіх інших видів ідентичностей. Велику роль у становленні європейської ідентичності відіграють європейська еліта і Євробюрократія, а базисом європейської ідентичності є «демократичні цінності». Нова європейська політична ідентичність має відображати також, на думку європейських авторів, деякі національні або регіональні особливості країн-учасниць Європейського Союзу.

Основними механізмами формування європейської ідентичності дослідники вважають: прийняття спільної Конституції, запровадження інституту громадянства, створення наднаціонального загального символічного простору, впровадження єдиних стандартів в освіті, праві, формування спільної комунікаційної сфери.

Література

1. Семененко І. С. Ідентичність в предметному полі політичної науки / І. С. Семененко // Ідентичність як предмет політичного аналізу : зб. статей за підсумками Всеросійської наук.-теор. конф., 21–22 жовт. 2010 р. / ІММО РАН. — М. : ІММО РАН, 2010. — 299 с.
2. The American Voter / [Campbell A., Converse P., Miller W., Stokes D.]. — New York, 1960.
3. Butler D. Political change in Britain: The evolution of electoral choice / D. Butler, D. Stokes. — L., 1974.
4. Crewe L. Partisan dealignment in Britain 1964–1974 / L. Crewe, B. Sarvlik, J. Alt // British journal of political science. — 1977. — № 7.
5. Robertson D. Class and the British electorate / D. Robertson. — Oxford, 1984.
6. Butler D. Political change in Britain: The evolution of electoral choice / D. Butler, D. Stokes. — L., 1974.
7. Crewe I. The electorate: Partisan dealignments ten years on / I. Crewe // West European politics. — 1983. — № 46.
8. Eurobarometer [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://ec.europa.eu/public_opinion/index_en.htm.
9. Welsh J. M. A Peoples' Europe: European Citizenship and European Identity / J. M. Welsh. — Badia Fiesolana, 1993.

10. Carter R. T. White Racial Identity Attitudes and Cultural Values / R. T. Carter, J. E. Helms // *Black and White Racial Identity: Theory, Research and Practice*. — Westport : London, 1990.
11. Див. : Шлезингер Ф. Противоречия европейского коммуникационного пространства / Ф. Шлезингер // *Дедалус*. — 1994. — № 2. — С. 25–40; Schlesinger Ph. On National Identity: Some Conceptions and Misconceptions Criticized / Ph. Schlesinger // *Social Sciences Information*. — 1987. — Vol. 26. — № 2. — P. 219–264.
12. Див. : Welsh J. M. The Role of the Inner Enemy in European Self-Definition: Identity, Culture and International Relations Theory / J. M. Welsh // *History of European Ideas*. — 1994. — Vol. 19. — № 1/3. — P. 53–61.
13. Sylke N. European Identity and the Future of Europe / N. Sylke // *Europe in Motion. Social Dynamics and Political Institutions in Enlarging Europe* / [Bach M., Lahusen C, Vobruba G. (eds.)]. — Berlin : Edition sigma, 2006. — P. 157.
14. Кокка Ю. Границы Европы и идентичность = Europas grenzen unci identitat: исторический опыт и вызовы современности / Ю. Кокка ; [пер. с нем. Е. В. Безмен]. — М. : Российский гос. гуманитарный ун-т, 2007. — 310 с.
15. Див. : Schwarzmantel J. J. Citizenship and identity: Towards a new republic / J. J. Schwarzmantel. — London; New York : Routledge, 2003; Heryanto A. State terrorism and political identity in Indonesia: fatally belonging / A. Heryanto. — London; New York : Routledge, 2006; Political transformation and national identity change: comparative perspectives / [Ed. by J. Todd, L. C. Bottos, N. Rougier]. — London; New York : Routledge, 2008.
16. Бест Г. История имеет значение: измерения и детерминанты национальной идентичности населения и элит европейских стран [Электронный ресурс] / Г. Бест // *Полития. Ru*. — 2012. — № 2. — Режим доступа до журн. : http://politeia.ru/politeia_journal/6/48.
17. Research Agenda in EU Studies. Stalking the Elephant / [Ed. by M. Egan, N. Nugent, W. E. Paterson]. — London, Palgrave Macmillan, 2010. — P. 40–44.
18. Schimmelfennig F. Integration Theory / F. Schimmelfennig // *Research Agenda in EU Studies. Stalking the Elephant* / [Ed. by M. Egan, N. Nugent, W. E. Paterson]. — London, Palgrave Macmillan, 2010. — P. 41.
19. Sylke N. European Identity and the Future of Europe / N. Sylke // *Europe in Motion. Social Dynamics and Political Institutions in Enlarging Europe* / [Bach M., Lahusen C, Vobruba G. (eds.)]. — Berlin : Edition sigma, 2006. — P. 161.
20. Зидентоп Л. Демократия в Европе / Л. Зидентоп. — М., 2001.
21. Cerutti F. A. Political Identity of Europeans? [Электронный ресурс] / F. A. Cerutti. — Режим доступа : <http://the.sagepub.com/sgi/content/abstract/72/1/26>.

22. Див. : Фадеева Л. А. Конструирование европейской идентичности: стратегии и акторы / Л. А. Фадеева // Идентичность как предмет политического анализа : зб. статей за підсумками Всеросійської наук.-теор. конф., 21-22 жовт. 2010 р. / ІМЕМО РАН. — М. : ІМЕМО РАН, 2010. — С. 101–107.
23. Хабермас Ю. Вовлечение другого. Очерки политической теории / Юрген Хабермас. — СПб. : Наука, 2001. — 417 с.
24. Хабермас Ю. Наше обновление после войны: второе рождение Европы [Электронный ресурс] / Ю. Хабермас, Ж. Деррида // Отечественные записки. — 2003. — № 6. — Режим доступа к журн. : http://magazines.russ.ru/oz/2003/6/2004_1_23.htm
25. Габермас Ю. Громадянство і національна ідентичність / Ю. Габермас // Умови громадянства : [зб. ст. / за ред. Варта ван Стінбергена]. — К., 2005. — С. 49—70.
26. Loth W. Identity and Statehood in the process of European Integration / W. Loth // Journal of European Integration History. — 2000. — № 6.
27. Эмерсон М. Экзистенциальная дилемма Европы [Электронный ресурс] / М. Эмерсон // Вестник Европы. — 2005. — № 15. — Режим доступа к журн. : <http://magazines.russ.ru/vestnik/2005/15/emeb.html>.
28. Strath B. A European Identity: to the historical limits of a concept / B. Strath // European Journal of Social Theory. — 2003. — № 5. — P. 387—401.
29. Нойманн И. Использование «Другого»: образы Востока в формировании европейских идентичностей / И. Нойманн. — М. : Новое издательство, 2004. — 336 с.
30. Risse T. The Euro between National and European Identity / T. Risse // Journal of European Public Policy. — 2003. — № 10 (4).

Анализируется развитие концепта политической идентичности в европейской политической науке, определяются актуальные проблемы и направления исследований, основные механизмы формирования европейской идентичности.

Ключевые слова: политическая идентификация, политическая идентичность, европейская политическая идентичность, национальная политическая идентичность, гражданская идентичность.

Development of political identity concept in European political science is analyzed, the issues of the day and directions of researches, basic mechanisms of European identity forming are determined.

Key words: political authentication, political identity, European political identity, national political identity, civil identity.

Пашина Наталія Полікарпівна — доцент кафедри політології та міжнародних відносин Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, кандидат історичних наук.

Рецензент: проф. Новакова О. В.